

“SÖZ”ÜN SOSYOLOJİSİ

Doç. Dr. Kadir CANATAN

ESki
Yeni
YAYINLARI

Eskiyeni Yayınları: 24

“SÖZ”ÜN SOSYOLOJİSİ

Doç. Dr. Kadir CANATAN

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Cilt:

KALKAN MATBAACILIK

Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler

Tel: 0312.3419234-3421656 Ankara

1. Baskı: Haziran 2013

ISBN: 978-605-5978-24-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

Doç. Dr. Kadir CANATAN

“SÖZ”ÜN SOSYOLOJİSİ

Ankara 2013

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ7

BİRİNCİ KISIM

PROFETİK DİNLERİN YAYILMA MODELİ.....	11
1. BÖLÜM: MUSEVİLİĞİN YAYILMA MODELİ.....	15
2. BÖLÜM: HİRİSTİYANLIĞIN YAYILMA MODELİ	31
3. BÖLÜM: İSLAM'IN YAYILMA MODELİ	49

İKİNCİ KISIM

İSLAM'IN GELİŞME MODELİ	95
1. BÖLÜM: İSLAM'IN GELENEKLE YÜZLEŞMESİ.....	99
2. BÖLÜM: İSLAM'IN KURUMSALLAŞMASI	121
3. BÖLÜM: İSLAM'IN GELENEKSELLEŞMESİ	153
4. BÖLÜM: GELENEĞİN KUTSALLAŞMASI	165
5. BÖLÜM: İSLAM'IN YENİLEŞMESİ.....	197
6. BÖLÜM: ÇAĞDAŞ İSLAM'IN ÜÇ DÖNEMİ: İDEOLOJİLEŞME, SİYASALLAŞMA VE SİVİLLEŞME	229

SON SÖZ: YIRMİNCİ YÜZYIL TÜRKİYESİ'NDE
TARİH VE GELENEK SORUNU245

KAYNAKÇA.....271

ÖN SÖZ

Yuhanna İncili, “Başlangıçta söz (kelam) vardı ve o, Allah nezdindeydi” diye başlar. Daha sonra “Her şey onunla oldu ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı” diyerek devam eder. Kur’an’da da bu fikri destekleyen birçok ayet bulunmaktadır: “O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece “ol” der, o da hemen olur.” (Bakara, 2:117). “Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, “ol” dememizdir. O da hemen olur.” (Nahl, 16:40). Bu fikre göre varlığın ya da yaratılışın temelinde “söz” (kelam) vardır, söz yaratılıştan öncedir. Daha felsefi bir ifadeyle konuşacak olursak “söz” ontolojinin temelidir.

Söz sadece varlığın ve yaratılışın temeli değildir, o aynı zamanda ilahi kitapların da (sözgelimi orijinal halleriyle Tevrat, İncil ve Kur’an) kökenidir. Bir elçi aracılığıyla insanlara gönderilen kitaplar Allah’ın sözünün (kelamının) zihne ve yazıya geçmiş şekilleridir.

İslam düşüncesine göre varlık bir kitap olarak algılanır ve “Tekvinî kitap” ve “Tenzilî kitap” olmak üzere iki tür kitaptan bahsedilir. İlk kitap yaratılmış kitaptır; yani bununla Kainat kastedilir. İkinci kitap ise elçiler vasıtasıyla insanlığa gönderilen/indirilen kitaptır. Bu algının temelinde Kur’an’ın gerek mushafta bulunan sözleri, gerekse kainatta bulunan sözleri “ayet” olarak nitelemesi yatar. Ayet, sözlükte işaret, kanıt/delil, gösterge, mucize vs. anlamlara gelir. Kur’an’a göre Allah’ın varlığının kanıtları ya da göstergeleri gerek ya-

zılı hale gelmiş olan kitaplarda, gerekse dışımızdaki varlık aleminde mevcuttur. Nasıl Kur’an’ı okuduğumuzda Allah’ın ayetlerini okursak, kainat kitabını okuduğumuzda da onun ayetlerini okuruz. Her şeyin okuma konusu haline getirilmesi ve okunacak şeylerde (ayetlerin) göstergeler arama girişimi İslam’ın kendine özgü bir yorumsama (hermenötik) anlayışı olduğunu göstermektedir.

Geçmişte Müslüman dünya, düalist dünya görüşünün etkisinde kalarak bilimleri “nakli” ve “akli” bilimler olarak ikiye ayırmıştır. Bu masum bir tanımlama değildir ve olmamıştır da. Bu ayırım, bilimlerde bir hiyerarşik anlayışın gelişmesine zemin oluşturmuş ve Müslümanlar ilkini (yani nakli bilimle-ri) ikincisine göre daha önemli ve vazgeçilmez görmüşlerdir. Tersinden konuşacak olursak akli bilimleri ihmal etmişlerdir. Akli bilimler “felsefe” adıyla anılmakla birlikte bugünkünden farklı olarak sadece felsefeyi değil, daha sonra felsefeden koparak bağımsız bir kimlik kazanacak olan pozitif bilimleri de içeriyordu. Gelişme ve yükseliş dönemlerinde Müslümanlar akli olsun, nakli olsun her tür bilme faaliyetine gereken önemi verip genel anlamda bir alim olmaya özen gösteriyorlardı. Fakat daha sonraki dönemlerde “alim” sadece nakli bilimleri okuyan ve okutan kişileri akla getirmeye başlamıştır. Bilimsel faaliyetteki bu daralma, modern zamanlarda uzmanlığın ilerlemesiyle daha da daralmış ve ağacı görmekten dolayı ormanı göremez “uzman alimler”in ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bugün sadece Müslüman dünya değil, tüm dünya yeni bir bilim vizyonuna ya da felsefesine ihtiyaç duymaktadır. Varlığın “kitap” olarak algılanması ve bu kitabı “okuma”nın bilimsel olarak kavramsallaştırılması, bilimdeki klasik ve modern düalist anlayışı kırmakla kalmayacak, var olana endeksli pozitivist bakış açısını da değiştirecek “göstergeler” üzerinden varlığa topyekün bir bakışı imkan dahiline getirecektir. Böylece bilim, varlığın meydana gelmesine sebep olan Gerçek Varlığı’da bilme ve tanıma imkanına kavuşa-

caktır. Bu anlayış, “çağımızın fiziği var, ama metafiziği yoktur” şeklindeki yaygın şikayeti de sona erdirecektir.

Her ne kadar söz, varlık, bilim, kitap ve benzer kavramlardan bahsederek başladıysak da, elinizdeki kitabın konusu ve amacı sınırlıdır. Biz bu kitapta “Söz”ün Sosyolojisi’ni yapmaya çalıştık. Yani sözün toplumsal varlık alanındaki seyrini izlemeye ve anlamaya yöneldik. Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, günümüzde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam olarak adlandırılan dünya dinlerinin doğdukları toplumsal ve mekansal çevrede yayılma modelini ortaya koymaya çalıştık. Bu dinlerin özelliği “profetik” (nebevi) olmalarıdır. Yani bu dinler, ilahi kelamın (sözün) taşıyıcısı olan elçiler yoluyla varlık bulmuşlar ve hayata müdahil olmuşlardır. Her ne kadar elçiler ilahi bir sözle gelseler de sosyal varlık alanının şartlarına tabi olarak görevlerini yapmışlardır. Bu bakımdan elçilerin toplumsal önderliği ve mesajlarının yayılması, toplumsal etkenlerle açıklanabilir olgulardır.

Birinci kısımda dikkat, söz konusu üç dinin toplumsal ve mekansal yayılma sürecine dönük iken, ikinci kısımda daha sınırlı olarak sadece son din olan İslam’ın tarihsel süreç içindeki seyrine yönelmiştir. Hem toplumsal hem de tarihsel varlık alanına nüfuz etmesiyle sözün farklı biçimler alması, bu kısmın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Aslında İslam’ın geçirdiği tarihsel evreler ya da aşamalar, tarihte pek çok dinin geçirdiği aşamalara benzemektedir. Fakat biz burada sadece İslam’ın tarihsel tecrübesini mercek altına aldık ve İslam’ın hangi evrelerden geçerek günümüz insanına ulaştığını öykülemeye çalıştık. Bu tarihsel arka plan kavrandığında günümüz İslam’ının meselelerinin daha iyi kavranacağı inancındayız.

Kitabın konusu olan başlıklar ve konular farklı zamanlarda yazıldığı için bazen tekrarlar ve bazen de yeknesak olmayan bir yazım üslubu ortaya çıkmıştır. Kimi bölümlerde ya-

zar bir gözlemci ve bilim adamı kimliğiyle bazen de ilgili ve görüş sahibi bir aydın olarak karşınıza çıkmaktadır. Bu bazılarında sıkıcı gelse de bazen eğlenceli de olabilecek bir husustur. Kitap belirli bir araştırmanın ürünü de olsa, daha çok tartışmaya açık deneme niteliğinde bir eser olarak görülmelidir. Dinlerin dünyasına sosyolojik bir perspektiften eğilmek isteyen herkes için yararlı ve verimli olacağını düşündüğümüz için yayınladık, umarım bu amacına ulaşır.

Kadir Canatan

Balıkesir, Eylül 2012